

תחת כנף השכינה או מאחורי הגדר?

השפעת ביאליק על עגנון

כאשר כתב ביאליק את השורות הנודעות: **אומרים, יש בעולם נעורים – / היכן נעורי? [...]** אומרים, אהבה יש בעולם – / מה זאת אהבה? היו בדברים אלה יסודות של קינה אישית ושל קינה לאומית-קולקטיבית גם יחד. היהודי, כל יהודי לא ידע נעורים ואהבה מהם, כי עם שנהג לשלוח את בניו בגיל שלוש-ארבע ל"חדר" והשיאם נישואי קטינים, שכל מהם בידועין את מנעמי הילדות ואת מנעמי האהבה. השיר "הכניסיני", הכתוב בשפה היוצאת מן הלב והגכנסת אל הלב, השפיע על משוררים רבים, ואפילו שלונסקי הצעיר, שהקים עצמו יריבו של ביאליק ולא כחל בדברי גנאי כלפיו, פתח את שירו "עמל" (המעטה קדושה על שדות העמק ועל עמלם של החלוצים החילוניים) במילים: **"הלבשיני אפא קשרה קתנת פסים לתפארת"**. מילים אלה, בידועין או שלא בידועין, נשענות על פתיחת השיר "הכניסיני". הן כתובות באותו מבנה ריתמי ותחבירי של שיר האהבה הביאליקאי. השפעתו של ביאליק חלחלה אפוא לכל פינה, ולא היה אתר פנוי ממנה.

כל ימיו כתב ביאליק על געגועיו לאהבה. נישואי אהבה, להבדיל מנישואי שידוך, היו חידוש גמור ב"רחוב היהודים" של סוף המאה התשע-עשרה. בביתו של המשורר התנהלו החיים לפי נוסחם של "מחויקי נושנות": דודיו השיאוהו עם מאניה, בתו של שבת אוורבון, שותפם לעסקי העצים, וחבריו המשוררים, המודרניים ממנו באורחות חייהם, שכבר ידעו אהבה מהי, החלו להקניטו על מנהגיו ה"מיושנים" וה"בעל-ביתיים". מפעם לפעם הוא חש צורך להשביע את רצונם ולהשליך לעברם איוו עצם בדמות תיאור של פרשת אהבים עסיסית שנפלה לכאורה בחיקו ("ואני – קרוב הייתי לאהבה. נפלה לכאן מן השמים בתולה יפה, פיזזה שלושה ימים רצופים בין אילנות היער – ונתעלמה. [...]) היה מדובר בניו ובינה להשכים בשעה 5 לטיול ביערות ושדות – ומה עשה הקב"ה? הפיל עליי תרדמה עד שעה 10 בבוקר"; איגרות ביאליק, א, עמ' רנח).

בשיר אהבה גנוז המוקדש לארוסתו מאניה אוורבון ("מנגינה לאהבה") תיאר ביאליק אידיאל נחשק של אישה מתירנית ומודרנית, הגוהגת כמו ליוה מן הרומן בין הקצוות של ראובן אשר ברודס, אך מאניה הייתה לאמיתו של דבר בת ישראל צנועה וכנועה מן הנוסח הישן. היא ידעה יידיש בלבד, ולא קראה את יצירתו רבת הפנים של בעלה. לא מכבר שמעתי ממר צבי מיתר מלונדון שודו הסופר נתן גורן (גרינבלט), שנתקרב אל ביאליק בתקופת אודסה וכתב על כך בספרו פדקי ביאליק, היה אף הוא בין אותם צעירים שביאליק שכר את שירותיהם כדי שינסו ללמד את מאניה עברית, אך גם הוא לא צלחה דרכו במשימה זו. מיוחנן ארנן, שעבד שנים בבית ביאליק, שמענו, חבריי לצוות העריכה של המהדורה האקדמית של שירי ביאליק ואנוכי, שכאשר הביא לדירתה של מאניה מכשיר טלוויזיה ראשון בשנת 1970, היא ביקשה לדעת אם יש בטלוויזיה הישראלית ערוץ ביידיש...

כאשר פגש ביאליק ב-1903 את הצעירה אירה יאן הוא התרועע לראשונה עם אישה כערכו – אינטלקטואלית, יצירתית ונועזת. אם הייתה זו יותר מאשר אהבה אפלטונית, את זאת לא נדע, אך הרעיון לחצות את הגדר (כבסיפורו של ברדיצ'בסקי "מעבר לגדר") או לעבור את הגדר (כבסיפורו של ביאליק "מאחורי הגדר") הפך לנושא חשוב וטרוכי ביצירתו. כל שירי האהבה החשובים של ביאליק מקורם בסערת הנפש שהולידה פרשה זאת.

הרומן הקצר סיפור פשוט הושפע בוודאי ממקורות השפעה והשראה רבים – עבריים ונכריים, אך בראש ובראשונה הוא הושפע מסיפור האהבה הנודע של ביאליק "מאחורי הגדר". בפעם הראשונה שבה מזדמנות משפחות החתן והכלה – משפחות הורביץ וצימליך – לארוחת היכרות, מתרעמת ברטה צימליך בטרנויה ראוותנית של מתעשרת חדשה, המכירה בערך עצמה ובערך ממנה, וקובלת לפני המחוננת צירל: "כלום בתי שלי נולדה אחורי הגדר חס ושלום".

מינה אינה מרינקא, רועת החזירים האסופית שנולדה מאחורי הגדר בסיפורו של ביאליק. מינה היא בת יחידה להורים עשירים, שהתחנכה ב"פנסיון" ברוח התרבות הגרמנית, ולכן היא מושכת את בעלה הצעיר אל העולם המתבולל-למחצה (לאחר נישואיו למינה, המושכת אותו אל עולם המינות, הירשל עובר תהליך של התבוללות-למחצה, והופך להינריך). אף הוא, כוכור, בן יחיד להורים עשירים, הרוצים לראות את בנם משהו לאישה כערכו. בשני הסיפורים אנו קוראים אפוא על "בן-מלך" יהודי, בן יחיד להוריו, שהגיע לפרקו, והוא מתאהב בנערה "אסודה",

קרובה-רחוקה, למגינת לב הוריו המבקשים להשיאו לכלה כלבבם.

אין ספק, עגנון סיבך את הקונפליקט המקורי, שאותו שאל מיצירת ביאליק, שכן הפער בין הירשל לאהובת לבו אינו גדול ובלתי ניתן לגישור, כבסיפורו של ביאליק (שבו מרינקא היפה היא אסופית, ממזרה, גויה ורועת חזירים ונח הוא בן יחיד למשפחה יהודית מן הנוסח הישן). בשני הסיפורים מציבה החברה הממוסדת מכשולים בדרך של האוהבים "הטבעיים", ומאלצת את הצעיר היהודי לקשור את גורלו עם אישה עשירה "כערכו", תוך זניחת אהובתו דלת האמצעים. נח והירשל כמעט שהיו ל"יהודים חדשים", הבוים למוסכמות החברה והולכים אחר צו לבבם (נישואי אהבה הם מוסד חדש בחייו של אדם מישראל), אך הם מוסגים לאחור, כי הוריהם (והערכים שהקנו להם הוריהם ומאשרי דרכם) מאלצים אותם לציית לכלליה הקבועים והקפואים של החברה, המשדכת כסף לכסף.

בשני הסיפורים הקורא שואל את עצמו מה היה קורה אילו נשא הצעיר לאישה את אהובת לבו, ומה יעלה בגורלה של האהובה שנזנחה לאנחות. בסיפורו של ביאליק התשובה נרמזת בין השיטים: יש להניח שגם בנה של מרינקא האסופית יגדל כבן-בלי-אב, כפי שגידלוה הוריה, וכשיגדל הילד, ילדו של נח שגדל "מאחורי הגדר", הוא יצטרף לחבריו "השקצים", ויילחם (כאביו בשעתו) בנערי בני-ישראל באותן מלחמות נערים, המהוות בבואה טמוזערת של מלחמות הדמים "האמיתיות", המתוארות בסיפור בפירוט רב. לאמתו של דבר, הוא יילחם בילדיו של נח, שייולדו לו מאישתו היהודייה, שאין הוא אלא אחיהם למחצה. גורלו של נח יהיה כגורל אבי האומה, שהפקיר את בנו שנולד לו מאמתו הנכרייה ושילחו למדבר, לצרפו לאוהלי אָדום, שונאי ורעו. תמונתה של מרינקא, הניצבת עם התינוק בזרועותיה, מעלה גם את תמונת האם מרים-מריה והתינוק בזרועותיה. אף תינוק זה נולד יהודי, ונדחק אל מאחורי הגדר על ידי בני עטו שהקיאווה מקרבם. שוב, התנכרות של עם לאחד מבניו הולידה את אחת השנאות הגדולות ביותר שידעה ההיסטוריה האנושית, שבה שאת תוצאותיה אנתנו חוזים וחוזים משרנו עד עצם היום הזה.

ומה היה קורה אילו התעקש נח לשאת את מרינקא לאישה? בימי קדם היה מהלך כזה מתקבל בברכה, ומביא להשבת הגוע. כוכור, רות שקשרה את גורלה עם עם ישראל, הייתה לימים סבתא רבתא של דוד המלך, וכוכור דוד המלך, נינה של רות המואבייה היה אדמוני עם יפה עיניים, ומאבותיו המזאבים ירש אולי גם את כושרו בשדה הקרב. גם

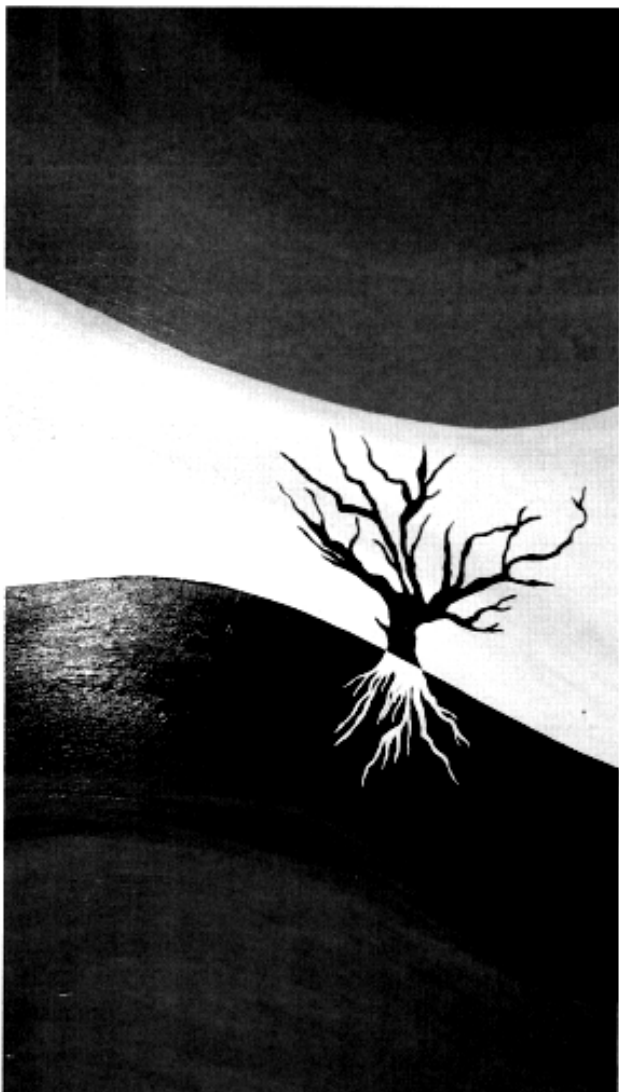
ילדם של נח ומרינקא יכול היה להביא ברכה לעם ישראל, אילו הסתייע הדבר. מרינקא האסופית לא הייתה צריכה לשכנע את משפחתה כדי לעבור את הגדר, כי לא היו לה הורים ומורים שיאשרו את צעדיה. היא פשוט הייתה צריכה להחליט לקשור את גורלה בגורל עם ישראל ולהסתפח אליו. בימינו, רומן ביאליק, החברה הממוסדת לא הייתה נותנת לנישואים כאלה את ברכתה, ומציבה כל מכשול אפשרי בדרכם של האוהבים. כבר י"ל גורדון הטיח ב"קוצו של יוד" דברים סרקסטיים קשים על יחסה של החברה היהודית למשיכה בין המינים: **"האָרמים הם כי פי נַעֲרָה יִשְׁאָלוּ? או הַטָּרֵם תִּדְעִי / כִּי אֶהְבֶּה בְּלִבִּי בַת יִשְׂרָאֵל אֵין"**. בעקבות י"ל"ג גם ביאליק שואל "מה זאת אהבה?". אדם מישראל במאה הי"ט לא ידע אהבה מהי, כי איש לא מצא לנכון להיוועץ בו בשאלת היווגים. היווג הנבון היה אמור לענות על צורכי הקהילה, ולא על יצריו, תשוקותיו וגתמותיו של היחיד.

עגנון כביאליק משיא את הירשל עם אישה יהודייה, בת סוחר כפרי עשיר, בחופה וקידושין כדת משה וישראל, אך דווקא אישה יהודייה זו מושכת את בעלה אל העולם הנכרי. אילו נשא לאישה את בלומה, יש להניח שבלומה הענייה הייתה הופכת מפרח לילה (בלומה נאכט) סגור ותלוי על בלימה, לבלומה הורביץ, ממשיכה ראויה לצירל התרועה והפיקחית. היא הייתה מרימה תרומה להצלחתו של בית העסק המשפחתי, ומגדלת את ילדיו של הירשל, פרי אהבתם. ילדם הפגום של הירשל ושל מינה הוא מזכרת עוון לזיווג הנכון שהופר בגלל שיקולי ממון נפסדים.

אפשר גם שבלומה, שלמדה עברית מאביה, הייתה מושכת את הירשל אל עולמה העברי, וייתכן שהם היו עוזבים את שבוש ויוצאים אל הדרך העולה ציונה. כך או אחרת, היא הייתה נוסכת דם חדש בסטגנציה שבה נתונה משפחת הורביץ, שמחמת חולשה גנטית מידרדרת אל תהומות החולי והשיגעון. כבסיפורו של ביאליק, מאחורי הקלעים ניצב המחבר, וניכר שהוא מצטער על ההזדמנות שהוחמצה. גיבורו יכול היה לשאת לאישה את אהובתו "הטבעית", שאליה נמשך בכל נימי לבבו, למשות אותה ממצבה העלוב, ולקבל בתמורה אהבה, חוסן נפשי וצאצאים חסונים ומוצלחים. תחת זאת, הוא נגרר למעשה של עוולה ואיוולת, שאחריתו מי ישרונו.

לסיום נוסף הערה חוץ-ספרותית: במסעו לארץ-ישראל התעכב ביאליק בגרמניה, וכעידודו של עגנון עבר לגור כשנתיים ימים בעיר הקיט הקטנה באד הומבורג, המרוחקת מברלין ומהמולת "היריד" של הסופרים, האמנים והמו"לים. אביר השירה העברית והסופר הצעיר שמואל יוסף צ'צ'ק

עגנון) הילכו יחדיו בשבילי העיר ובשבילי הספרות העברית ושוחחו שיחות ארוכות. קשה להבין מדוע לא תיעד עגנון שיחות אלה, אף לא את מקצתן. אילו עשה כן היה בידינו אחד המסמכים המרתקים ביותר בתולדות הספרות העברית, מרתק לא פחות משיחות גתה עם אקרמן. העיון ברומן כדוגמת סיפור פשוט, שנכתב זמן קצר לאחר פטירתו בטרם עת של ביאליק יכול לאתר ולתאר את עקבות השפעתו של המשורר ואת רישומה. אפשר שחרדת ההשפעה (כניסוחו של החוקר האמריקני-יהודי הרולד בלוס) היא שגרמה לעגנון להדחיק ולהכחיש את דבר קיומו של המכרה שממנו חצבו הוא וכל בני דורו אבני חן מלוא חופניים. ■

שום מקום. איור: ערבה גרנות-אשר